www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

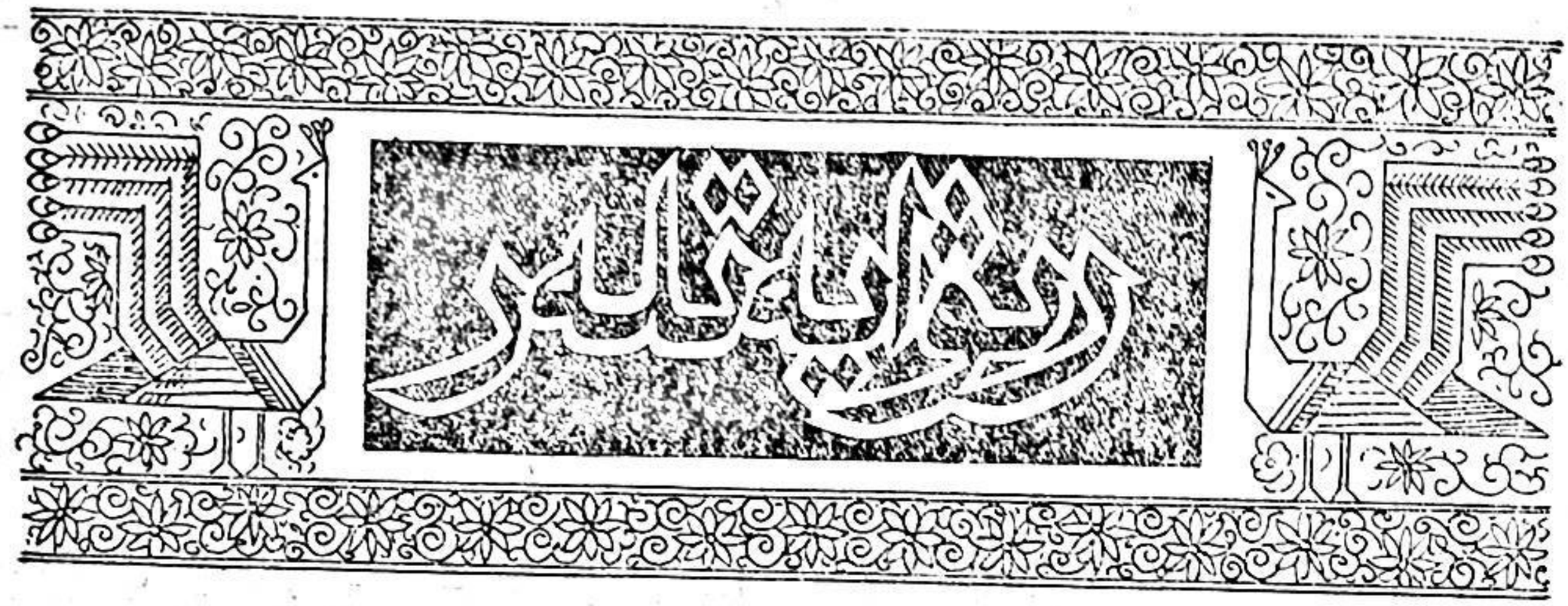

ئىدىقۇت شەھىرىنىڭ بىنا بولۇشى

بۇنىڭدىن ناھايىتى ئۇزۇن زامانلار ئىلگىرى يالقۇنتاغ ئېتىكىدە دەقيانۇس ئىسىملىك بىر پادىچى بالا ياشىغان ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، دەقيانۇس قوي بېقىپ يۈرۈپ بىر پارچە خەت پۈتۈلگەن قەغەز تېپىۋاپتۇ. ئۇ خەتنى قويىنىغا سېلىپ، غاردا ياشايدىغان دانىشمەن بوۋاينىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ ۋە خەتنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپتۇ. دانىشمەن بوۋاينىڭ چاچ-ساقاللىرى، قاشلىرى كۆمۈشتەك ئاقارغان، بەللىرى يادەك ئېگىلگەن، كۆزلىرى قېرىلىقتىن پۈرلىشىپ يۇمۇلغان ئىكەن. بوۋاي خەتنى قولىغا ئېلىپ، دىققەت بىلەن سىنچىلاپ قاراپتۇ-دە، كۈلۈپ كېتىپتۇ. ئاندىن ئۇ دەقيانۇسقا قاراپ:

—ئوغلۇم، ساڭا بەخت يارىبوپتۇ. خەتتە يېزىلىشىچە، سەن مەھەللەڭدىكى يوغان جۇجەمنىڭ (ئۇجمە دەرىخىنىڭ) غولىغا ئۇدۇل تۇرۇپ، دەسلەپ شىمالغا 364 چامدام، ئاندىن كېيىن شەرققە 12 چامدام مېڭىپ شۇ يەرنى كولىساڭ، بىر خەزىنىگە ئېرىشكۇدەكسەن، قېنى بەختىڭنى سىناپ كۆرەرسەن، ئوغلۇم! — دەپتۇ.

دەقيانۇس بوۋايغا رەھمەت ئېيتىپتۇ ۋە ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ ئۆيىگە قايتىپ كېتىپتۇ. ئەتىسى 3 - 4 ئاغىنىسىنى چاقىرىپ، بوۋاينىڭ ئېيتقىنى بويىچە يەرنى كولاشقا باشلاپتۇ. ئۇلار يەرنى 5 - 6 غۇلاچتەك كولىغاندىن كېيىن بىر ئالتۇن ئىشىككە دۇچ كەپتۇ. ئىشىككە يوغان بىر تاش يۆلەكلىك تۇرغۇدەك. ئۇلار تاشنى قومۇرۇپ تاشلىغان ئىكەن، ئۇنىڭ ئاستىدىن پارقىراپ تۇرغان يوغان ئالتۇن ئاچقۇچ چىقىپتۇ. ئۇلار ئاچقۇچنى ئېلىپ ئىشىكتىكى ئاتنىڭ بېشىدەك يوغان لىققىكى قۇلۇپقا سالغان ئىكەن، 7 قېتىم داراڭلىغان ئاۋاز ئاڭلىنىپ ئىشىك ئېچىلىپتۇ. دەقيانۇس ئاغىنىلىرى بىلەن نۇر چېچىپ تۇرغان گۆھەرلەرنىڭ يورۇقىدا ھېچبىر قېيىنالماستىنلا سارايغا كىرىپتۇ. ئۇلار ئۇ يەر-دە ئالتۇن-كۈمۈش، ياقۇتلار بىلەن تولغان 41 ھۈجرىنى كۆرۈپتۇ. ئاندىن ئۇلار قايتىپ چىقىپ بۇ ئەھۋالنى بوۋايغا مەلۇم قىلىشىپتۇ. بوۋاي ئۇلارغا پايدىلىق مەسلىھەتلەرنى كۆرسىتىپتۇ. دەقيانۇس بوۋاينىڭ مەسلىھىتى بويىچە ئالتۇن-كۈمۈش تېپىلغان جايغا ھەشەمەتلىك ئوردا ياستىپتۇ ۋە شەھەر قۇرۇشقا كىرىشىپتۇ. ئۆزى شۇ شەھەرگە شاھ بوپتۇ، دانىشمەن بوۋاينى ئۆزىنىڭ بىرىنچى قول ۋەزىرى قىلىپ تەيىنلەپتۇ. ئاندىن ئەترابىدىكى يېزا-قىشلاقلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، مەشھۇر ئىدىقۇت شاھلىقىنى قۇرۇپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ بۇ جايىنىڭ نامى تەرەپ-تەرەپلەرگە تارقىلىشقا باشلاپتۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

«يالغۇز ئوغۇل ئېرىقى»①

ئۆتكەن زاماندا، يالقۇنتاغ باغرىدا بىر تۇل خوتۇن ئۆتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ بىر ئوغلى بارىكەن. بۇ بالا قامەتلىك يىگىت بولۇپ يېتىلىپتۇ. ئۇ تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىدىكى جىلغا سۇيىنى ئۆزۈپ يۇرتىغا باشلىماق بولۇپتۇ. بۇ يىگىت شۇ ئارزۇدا مېتىن ۋە كەتمەن تەييارلاپتۇ ھەم يولغا چىقىش ۋاقتىدا ئاپىسىغا:

— ئاپا، سىز ماڭا تاماق ئاپارغان چېغىڭىزدا تۆگىنىڭ بوينىغا قوڭغۇراق ئېسىپ بېرىڭ. مەن قوڭغىراق ئاۋازىنى ئاڭلىغاندا ئالدىڭىزغا كېلىمەن. سىز ھەرگىز مېنى كۆرىمەن دەپ دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقماڭ،— دەپتۇ-دە، يولغا راۋان بوپتۇ.

يىگىت ئۆزى كۆزلىگەن نىشانغا يېتىپ بارغاندىن كېيىن غەيرەت بىلەن ئىشلەپتۇ. ئاخىرى يىگىت ئاچقان ئېرىقتىن زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇلار ئېرىق بويلاپ پەسكە قاراپ ئېقىشقا باشلاپتۇ.

ھەر كۈنى ئوغلىغا تاماق توشۇيدىغان ئانىنىڭ ئىچى پۇشۇپ، ئوغلىنىڭ قانداق ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرگۈسى كەپتۇ. بىر كۈنى ئانا قوڭغۇراق ئاسقان تۆگىسىنى خېلى يىراق بىر جايغا تاشلاپ قويۇپ، ئۆزى دۆڭنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قارىغۇدەك بولسا، ئوغلى ئانىسىدىن تۇغما ھالدا كۈچەپ ئىشلەۋاتقان ئىكەن، بۇنى كۆرگەن ئانا ناھايىتى ئەپسۇسلىنىپ، خىجىل بوپتۇ-دە، دەرھال كەينىگە يانماقچى بوپتۇ. دەل شۇ چاغدا يىگىتنىڭ ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئانىسىنى كۆرۈپ قاپتۇ. نومۇستىن ئۆزىنى يوشۇرۇشقا جاي تاپالماي قالغان يىگىت ھەسرەت بىلەن:

— ھەي ئانا! ۋەدىگە ۋاپا قىلماي، قارا يۈز بولدىڭىز. ماڭىمۇ قىلدىڭىز، ئۆزىڭىزگىمۇ قىلدىڭىز! — دەپ خىتاپ قىپتۇ. شۇ ئەسنادا ئۆستەڭدىكى سۇ دەھشەت بىلەن دولقۇنلىنىپتۇ-دە، تېرەك بويى ئېگىزلىككە كۆتۈرۈلۈپتۇ ۋە بىردىن پەسىيىپ يىگىتنى يۇتۇپ كېتىپتۇ. ئانىسى بۇنى كۆرۈپ ئۆز قىلمىشىغا مىڭبىر پۇشايمان قىپتۇ. ئامالسىزلىقتىن ئوغلى سۇ باشلىغان جىلغا ئېچىدە يىغلاپ-قاقشاپ يۇرۇپ ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈپتۇ. شۇندىن باشلاپ ئاشۇ جىلغىنىڭ نامى «قارا يۈزى» ② دەپ ئاتالغان ئىكەن. شۇ ۋەجىدىن ئۆستەڭمۇ پۈتمەي چالا قالغان ئىكەن.

«قۇدۇق قازغان پادىچى يىگىت» ھەققىدە

تۇرپان ئويمانلىقىدا كارىزنىڭ قانداق رىۋايەت بار:

پەيدا بولغانلىقى توغرۇلۇق مۇنداق بىر قەدىمكى زاماندا بۇغدا تېغىدا بىر

① بۇ ئېرىقنىڭ ئىزى ھېلىمۇ بار. بۇ ئېرىق يالقۇنتاغ سىستېمىسىنىڭ شىمالىي باغرىدا بولۇپ، غەربىي شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا سوزۇلغان. ئۇزۇنلۇقى تەخمىنەن 40 كىلومېتر ئېتىراپىدا، ئېرىقنىڭ بېشى تەڭرى تېغىنىڭ جەنۇبىي باغرىدىكى «قارا يۈزى» جىلغىسىدىن باشلىنىدۇ.

② تۇرپان شەھرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە شەھەردىن 30 كىلومېتىر كېلىدىغان ئېدىرلىق جايدا «قارا يۈزى» دەپ ئاتىلىدىغان جىلغا ئىچىگە جايلاشقان بىر كەنت بار.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

پادىچى يىگىت بولغانىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىچى يىگىتنىڭ بىر توپ قويى يوقلىپ كېتىپ تۇ. يىگىت قويلىرىنى ئىزدەپ تۇرپان ئويمانلىقىغا كېلىپ قاپتۇ. بۇجايىنىڭ ئىسسىقدا كۆپ ئازاب چېكىپتۇ. ئۇ ئاخىرى قويلىرىنى بىر قومۇشلۇقتىن تېپىپتۇ. بۇ چاغدا يىگىتنىڭ ئۆزىمۇ، قويلىرىمۇ قاتتىق ئۇسساپ كەتكەن ئىكەن. يىگىت ئەتىيازدا بۇغدا تېغىدىن تۇرپانغا چۈشۈپ مال-چارۋا، زىرائەتلەرنى ۋەيران قىلىپلا قالماي، بەلكى پۇقرالارنىمۇ يەپ يۇرتقا مۇسىبەت چوڭ ئاپەت بولۇپ قاپتۇ. يۇرتنىڭ خاقانى ئەجدىھانى يوقىتىشقا نۇرغۇنلىغان پالۋانلارنى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار ئەجدىھاغا تەڭ كېلەلمەي ئۆلۈپ تۇ-چىقىپتۇ. ئاي ئولتۇرۇپ كۈنىمۇ چىقىپتۇ. پادىچى كولىغان قۇدۇقتىن ئاخىرى سۈپىسۈزۈك سۇ چىقىپتۇ. بۇ سۇنى پادىچى ھەم ئۇنىڭ قويلىرى ئىچىپ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇپتۇ. كېيىنچە ئادەملەر پادىچى يىگىتنى دوراپ قۇدۇق كولاپتۇ ۋە قۇدۇقلارنى يەر ئاستىدىن بىر-بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ، سۇنى يەر يۈزىگە باشلاپ چىقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كارىز پەيدا بولۇپتۇ.

ئىدىقۇت تېغى توغرىسىدا (1) *

قەدىمكى زامانىدا تۇرپان ناھايىتى باياشات، ئاۋات بىر يۇرت ئىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى بۇغدا تېغىدا بىر ئەجدىھا پەيدا بولۇپ قاپتۇ. ئۇ ئەجدىھا ھەر يىلى ئەتىيازدا بۇغدا تېغىدىن تۇرپانغا چۈشۈپ مال-چارۋا، زىرائەتلەرنى ۋەيران قىلىپلا قالماي، بەلكى پۇقرالارنىمۇ يەپ يۇرتقا مۇسىبەت چوڭ ئاپەت بولۇپ قاپتۇ. يۇرتنىڭ خاقانى ئەجدىھانى يوقىتىشقا نۇرغۇنلىغان پالۋانلارنى ئەۋەتكەن بولسىمۇ، ئۇلار ئەجدىھاغا تەڭ كېلەلمەي ئۆلۈپ تۇ-گەپ كېتىپتۇ. دەل شۇ كۈنلەردە، بۇ يۇرتتىن ئاجايىپ پالۋان چىقىپتۇ. ئۇ خاقاندىن ئەجدىھانى يوقىتىشقا ئاتلىنىشقا ئىجازەت بېرىشنى سوراپتۇ. خاقان ئەگەر پالۋان يىگىت ئەجدىھانى يوقىتىپ قايتىپ كەلسە، قىزىنى بېرىپ ئۆزىگە كۈيئوغۇل قىلىۋالماقچى بوپتۇ. ئەمما يىگىت پەقەت ئۆز ئەل-يۇرتىنى بۇ بالا-قازادىن خالاس قىلىشتىن باشقىنى ئويلىمايدىكەن. قىش ئۆتۈپ ئەتىياز كېلىپ ئەجدىھانىڭ بۇغدا تېغىدىن چۈشىدىغان ۋاقتى بولۇپ قاپتۇ. يىگىت مىسران

* سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىش ئۈچۈن نەزەردە تۇتۇپ، بەزى رىۋايەتلەرنىڭ بىرقانچە ۋارىيانتى بىرگە بېرىلدى. تۆۋەندىمۇ شۇنداق.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

قىلىچىنى ئېلىپ، دۇلدۇل ئېتىغا مىنىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ ئېتىنى ئوتلاقىقا قويۇۋېتىپ، ئەجدىھانىڭ يولىنى توسۇپ، بىر قىيا تاشنىڭ كەينىگە مۆكۈپ يېتىپتۇ. بىر چاغدا يىگىت قارىسا ئەجدىھا كېلىۋاتقۇدەك. ئۇ مىسران قىلىچىنى قولىغا ئېلىپ ئەجدىھانىڭ يولىنى توسۇپتۇ. ئەجدىھا ئاغزىدىن ئوت چاچرىتىپ، پالۋان يىگىتكە ھۇجۇم قىلىپتۇ. پالۋان يىگىت مىسران قىلىچىنى كۆتۈرۈپ قەھرىمان غەزەپ بىلەن ئەجدىھاغا ئېتىلىپتۇ. ئۇ ئىككى سىنىڭ ئېلىشىشىدىن يەر-زېمىن تىترەپ لەرزىگە كېلىپتۇ، ئۇلار ئۇچ كېچە-كۈندۈز قاتتىق ئېلىشىپتۇ. ئەجدىھا پالۋان يىگىتنى دەم تارتىپ سۈمۈرۈشكە باشلاپتۇ. پالۋان يىگىت قىلىچىنى تۇغرا تۇتۇپ ئەجدىھاغا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. بۇ چاغدا پالۋان يىگىتنىڭ مىسران قىلىچى ئەجدىھانى ئوتتۇرىدىن تىلىپ تاشلاپتۇ. ئەجدىھا ئۆلگىنىگە تەن بەرمەي تۇلغانغان ئىكەن، يىگىت ئۇنىڭ قويرۇقىدىن چىقىپ يەرگە چۈشۈپتۇ-دە، قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئەجدىھانى چېپىشقا باشلاپتۇ. پالۋان يىگىت توققۇز قېتىم قىلىچ ئۇرغاندا ئەجدىھا ئون پارچە بولۇپ، جېنى چىقىپتۇ. زامانلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇ ئەجدىھا ئاخىرى تاغقا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ئىدىقۇت تېغى ئەنە شۇنداق پەيدا بولغانمىش. ئىدىقۇت تېغىدىكى توققۇز ئېغىز جىلغا ئەجدىھانى چاپقاندا پارچىلانغان ئاراشلاردىن ھاسىل بولغان ئىكەن.

قىزىل تاغ ھەققىدە (2)

بۇرۇنقى زاماندا قىزىلتاغنىڭ ئورنى ئاجايىپ گۈزەل چوڭ بىر باغ ئىكەن. بۇ باغدا دۇنيادىكى بارچە گىياھلارنىڭ ھەممە خىلى تېپىلىدىكەن. بۇباغ يىلنىڭ تۆت پەسلىدە گۈللەپ ياشناپ تۇرىدىكەن. ئەسلىدە بۇ باغنى ئالىپ ئاتلىق باتۇر سەركەردە شاھنىڭ قىزى مەلىكىگە ئاتاپ ياساتقان ئىكەن. باتۇر يىگىت بىلەن گۈزەل مەلىكە ئاشىق-مەشۇق بولۇپ، دائىم باغدا ئويناپ تاماشا قىلىدىكەن.

بۇ يۇرتنىڭ شاھى ئادىل، خەلقى ئەمگەكچان، قابىل ئىكەن، پادىشاھ ناھايىتى ئادىل بولغاچقا، خەلقلەر بەختىيار ياشايدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ يېقىنلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئارزۇلۇق قىزى بىلەن باتۇر ئالىپنىڭ بەشىنى قوشۇپ قويماقچى بولۇپ توي باشلاپتۇ. توي باشلىنىپ ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندە بۇ يۇرتقا ياۋ كەلگەنلىكى مەلۇم بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن توي-تاماشا توختاپ، بارلىق پالۋانلار دۈشمەنگە قارشى جەڭگە ئاتلىنىپتۇ. مەلىكە سەپنىڭ ئالدىدا تۇرغان يارى ئالىپقا بىر قىلىچنى تەقدىم قىپتۇ، يىگىت مەلىكىگە، ياخشى كۈنىنىڭ دۈشمەن بولۇپ قالسا ئەڭ ئاخىرقى ۋەدىنى ئىجرا قىلىشنى تاپىلاپ جەڭگە ئاتلىنىپتۇ. ئارىدىن 5-6 ئاي ئۆتكەندە يىگىتنىڭ مەردلەرچە قۇربان بولغانلىق خەۋىرى كەپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي دۈشمەن شەھەرگە باستۇرۇپ كېلىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن مەلىكە بويىنىدىكى ئۇنچە-مەرۋايىتلىرىنى يېقىن كېنىزىكىگە بېرىپ، ئۆزىنىڭ دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىشقا بارىدىغانلىقىنى، دۈشمەن يوقالغان ھامان بۇ ئۇنچە-مەرۋايىتلارنى چېچىشنى ئېيتىپتۇ-دە، ئۆزى تەنھا يولغا راۋان بوپتۇ. ئۇ ئالىپ بىلەن قىلىشقان ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، گۈزەل باغقا

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

يېتىپ كەپتۇ. ئۇ ئانا يەرنى قۇچاقلاپ يىغلاپ تۇرۇپ ئۆز تىلىكىنى ئىزھار قىلغان ئىكەن، شۇ زامان بۇ پايانسىز باغنىڭ ئورنى يالقۇنلىنىپ كۆيۈپ تۇرغان تاغقا ئايلىنىپتۇ. تاغدىن ئېتىلىپ چىققان يالقۇنلۇق ئوتلار دۇشمەنلەرنى كۆيدۈرۈپ يەر بىلەن يەكسان قىلىپتۇ، شۇندىن كېيىن مەلىكىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ئۇنىڭ ئۈنچە-مەرۋايىت، مارجانلىرىنى كېنىزەكلىرى بۇ دىيارغا چاچقان ئىكەن، ئۇنىڭدىن تۇرپان ۋادىسىدىكى ئۈزۈمزارلىق باغلار بارلىققا كېلىپتۇ، شۇ سەۋەبتىن ئۈزۈملەر ئۈنچە-مەرۋايىت ۋە قىزىل ياقۇتقا ئوخشاش ئىمىش. تاغنىڭ چوغدەك قىزىل رەڭدە بولۇشى، مەلىكىدىن ئاققان قىزىل قاننىڭ تۇپراققا سىڭىشى، بۇيلۇقتا تاغدىن تامچىلاپ چۈشۈپ تۇرغان بۇلاق سۈيى، ۋاپادار مەلىكىنىڭ زېمىنىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ ئۆز تىلىكىنى ئىزھار قىلغان چېغىدا تۆككەن كۆز يېشىنىڭ يەر ئاستىغا سىڭىپ ئاندىن تاغ باغرىدىن تامچىلىشى ئىمىش...

يالقۇنتاغ ھەققىدە (3)

ناھايىتى ئۇزاق زامان ئىلگىرى يالقۇنتاغ ئەتراپىدا ياشايدىغان خەلقلەر تولىمۇ باياشات تۇرمۇش كەچۈرگەنىكەن. چۈنكى ئۇ چاغلاردا يالقۇنتاغ سېرىق قۇمدىن ھاسىل بولغان تاغ بولماستىن، بەلكى بۇغداي ئۇنىدىن ھاسىل بولغان تاغ ئىكەن. شۇڭا بۇ تاغنىڭ ئەتراپىدىكى خەلقلەر يېمەك-ئىچمەكتىن قىلچە غەم-ئەندىشىسىز ياشايدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر تۇل ئايال ئۆزىنىڭ كىچىك ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۇنتاغقا ئۇن ئالغىلى بېرىپتۇ. ئۇلار ئۇنتاغقا ئەمدىلا يېتىپ بېرىشىغا ئۇ ئايالنىڭ بالىسى ھاجەتتە ئولتۇرۇپ، ئۇنتاغنىڭ باغرىنى مەينەت قىلىپتۇ. ئوغلىنىڭ بۇ قىلىقىدىن پەرىشان بولغان ئايال بالىسىنىڭ ھاجىتىنى ئېرىغدىغۇدەك بىرەر پارچە لاتىمۇ تاپالماپتۇ. ئۇ ئايال ئامالسىزلىقتىن يولدا قورساق ئاچقاندا يەرمىز، دەپ ئېلىۋالغان قۇيماقتىن ئىككىنى سېۋەتتىن ئېلىپ، ئوغلىنىڭ تەرىتىنى شۇنىڭغا سۈرتۈپ، ئېرىغداپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئانا ئالدىراپ-تېنەپلا خالتىسىغا ئۇننى ئېلىپ ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيىگە قايتىپتۇ. يول بويى خالتىدىكى ئۇن بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ ئايالنى خېلى ھالسىرىتىپتۇ، ئۇلار ئۆيگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن خالتىنىڭ ئاغزىنى يېشىپ قارىغۇدەك بولسا، خالتىدىكى ئۇن ئەمەس بەلكى ساپسېرىق قۇم بولۇپ چىقىپتۇ. بۇ ئىشتىن ھەيران بولغان ئانا دەرھال كەينىگە يېنىپ ئۇنتاغقا قاراپ يۈگۈرۈپتۇ. ئانا ئۇنتاغقا يېتىپ بېرىپ قارىسا، ھېلىقى ئۇنتاغ لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتقا ئوخشاش، ئالتۇندەك سېرىق قۇم تاغ بولۇپ يالقۇنلىنىپ تۇرغان ئىكەن، ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەن ئانا «ئۇنتاغ»دىن بىر ئوچۇم ئېلىپ كۆزىگە يېقىن ئېلىپ بېرىپ سىنچىلاپ قاراپتۇ، تىلى بىلەن يالاپ كۆرۈپتۇ، ئالقانلىرى ئارىسىدا ئۇۋۇلاپ كۆرۈپتۇ. ھەقىقەتەن ئۇنتاغ قۇمتاغقا ئايلىنىپ قالغان ئىكەن. بىچارە ئانا ئۆز

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

قىلمىشىغا پۇشايمان يەپتۇ ۋە بەشى قايغان، بۇيان «ئۇنتاغ» ھازىرقى يالقۇنتاغ ھالى پۈتى تايغان تەرەپكە كېتىپتۇ. شۇندىن تىكە كىرىپ قالغان ئىكەن.

«سەيدىخان غوجام» دېگەن نامنىڭ قويۇلۇشى ھەققىدە

قەدىمكى زامانلاردا تۇرپاننىڭ غەربىي جەنۇبىدىكى ئېدىرلىق ئىچىدە نۇرغۇنلىغان كىچىك بۇلاقلار بار بولۇپ، بۇ يەرگە ئۇزاق زامانلارغىچىلا ئادەم ئاياغ باسمىغان ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، شۇ ئېدىرلىقتا ئانچە يىراق بولمىغان بىر مەھەللىدە ياشايدىغان سەيىد ئىسىملىك دېھقان بۇ ئېدىرلىققا كېلىپ قاپتۇ. ئۇ بۇ يەرگە بوز يەر ئېچىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى پەملەپ-تۇ-دە، ئۆيىگە قايتىپ دېھقانچىلىق سايمانلىرىنى، ئوزۇق-تۈلۈكلىرىنى يېتەرلىك ئېلىپ كېلىپ، ئېدىرلىقتىن بوز يەرئېچىپ، يەر تېرىشقا كىرىشىپتۇ. بۇلاقلارنىڭ كۆزلىرىنى ئېچىپ، ئېرىقلارنى چىقىپ، كۆپ ئەجىر سىڭدۈرۈپتۇ. كۈزدە ئەجرىگە يارىشا ھوسۇل-ھوسۇلغا ئىگە بولۇپتۇ. كېيىنچە مەھەللىدىن يەنە بىرمۇنچە كىشىلەر سەيىد دېھقاننىڭ تەشەببۇسى بىلەن بۇ جايغا كېلىپ تېرىقچىلىق قىلىشقا كىرىشىپتۇ. بارا-بارا بۇ جايدا ئادەملەر كۆپىيىپ مەھەللە-لەر پەيدا بوپتۇ. بىر جۈمە كۈنى سەيىد دېھقان ئۇ ئالەمگە سەپەر قىپتۇ. كىشىلەر ئۇنى شۇ جايدىكى ئېگىزرەك بىر تۆپىلىك-كە دەپنە قىلىپ، چىرايلىق گۈمبەز ياساپ قويۇپتۇ. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن گۈمبەز ئەتراپى كېڭىيىپ، خېلى چوڭ مازارلىققا ئايلىنىپتۇ. كىشىلەر ئۇ يەردە سەيىد دېھقاننى خاتىرلەپ، نەزىر-چىراق ئۆتكۈزۈشىدىغان بوپتۇ. ئۇ يەرنىڭ نامىمۇ «سەيىد دېھقان غوجام» دەپ ئاتىلىپ، ئەتراپتىكى يۇرت مەھەللىلەردىكى كىشىلەر دائىم بۇ يەرگە زىيارەتكە كېلىدىغان بوپتۇ. «سەيىد-خان غوجام» دىكى بۇلاقلار ئادەتتىكى كۈنلەردە ناھايىتى سۈزۈك بولۇپ، ھەر جۈمە كۈنى لايقىلىنىپ قالارمىش.

سۈزە (يالپۇز) نىڭ شىپالىق رولى ھەققىدە

بۇرۇنقى زامانىدا بىر ئادەم ئۆتكەن ئىكەن. ئۇنىڭ دائىم مەيدىسى ئاغرىپ قىيىنىلىدىكەن. ئۇ ئادەمنىڭ قىلمىغان ئامالى قالماپتۇ، لېكىن ئاغرىقتىن خالاس بولالماپتۇ، ئاخىرى ئۆلەر ۋاقتىدا ئوغلىغا: «مەن جان ئۈزگەندىن كېيىن، مېنىڭ مەيدەمنى يىرىپ كۆرۈڭلار. مېنى بىر ئۆمۈر ئازابقا سالغان كېسەلنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلىۋ-ۋېلىڭلار» دەپ ۋەسىيەت قىپتۇ.

بوۋاي ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ، ئوغلى ۋەسىيتى بويىچە ئۇنىڭ مەيدىسىنى يىرىپ كۆرۈپتۇ. دەرۋەقە، بوۋاينىڭ مەيدىسىدىن چۆچەك (قاچا) شەكىلدىكى كىچىككىنە كالىلەك بىر نەرسە چىقىپتۇ. بۇنى بوۋاينىڭ ئوغلى ئۆز يېنىدىن ئايرىماي ساقلاپ يۈرۈپتۇ...

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بوۋاينىڭ ئوغلى بىر بۇلاقنىڭ يېنىغا كېلىپ، بېلىدىكى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

پوتىسنى يېشىپ بۇلاقنىڭ ئەتراپىدا قويۇق ئۆسكەن سۈزەنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ قويۇپ، ئۆزى نېنىنى سۇغا چىلاپ يېيىشكە باشلاپتۇ. قورسىقى تويغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ پوتىسنى قولىغا ئاپتۇ، ئەمما ھېلىقى كاللەك نەرسە كۆرۈنمەپتۇ. ئۇ بالا ئەتراپنى يېڭىنە ئىزدىگەندەك ئىزدەپتۇ. قارىغۇدەك بولسا ھېلىقى كاللەك نەرسە چۈشكەن جايدىكى سۈزلەرنىڭ ئۈستى قارامتۇل مايلىشىپ قالغان ئىكەن. شۇ چاغدىلا ئۇ نەرسىنىڭ ئېغىپ كەتكەنلىكىنى بىلىپتۇ. يىگىت مەھەللىگە قايتىپ بېرىپ، بولغان ئەھۋالنى باشقىلارغا سۆزلەپ بېرىپ ئۇ. كىشىلەر بۇلاق بويىدىكى سۈزىدىن ئەپكېلىپ مەيدىسى ئاغرىيدىغانلارغا قاينىتىپ ئىچكۈزۈپتۇ. كېسەللەر سۈزنى يازدا يېگى پېتى، قىشلىقى قورۇتۇۋېلىپ تاماقتا قوشۇپ يەپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي مەيدە ئاغرىقىغا گىرىپتار بولغانلار سەللىمازا ساقىيىپ كېتىپتۇ. ئەنە شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر سۈزنىڭ دورىلىق خۇسۇسىيىتىنى بىلگەن ئىكەن.

بۇددا مىڭئۆيىنىڭ بىنا قىلىنىشى ھەققىدە

مىڭئۆي توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنىڭ بىرىدە ئېيتىلىشىچە:

قەدىمدە كۇچا خانىنىڭ شاھزادىسى ئويۇن - تاماشاغا ئامراق بالا بولۇپ قالغاچقا ئۇنى تەربىيىلەپ، خانىنىڭ ئىزنى باسالىغۇدەك بىلىملىك ئادەم قىلىپ يېتىشتۇرۇش ئىشى ناھايىتى تەسكە چۈشۈپتۇ. خان ۋەزىر - ئۆلىمالار بىلەن كۆپ قېتىم مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، شاھزادىگە بىلىم سىگدۈرۈشكە ئاسان بولىدىغان بىر ئامال تېپىلىپتۇ. ئۇ بولسىمۇ شۇ چاغدىكى نەزەرىيە بىلىملەرنىڭ ھەممىسىنى ھېكايە - چۆچەك شەكلى بىلەن قىزىقارلىق ھەم چوڭقۇر مەنىلىك قىلىپ ئىپادىلەپ بېرەلەيدىغان، ھەتتا ئۇنى بىر كۆرسە مەڭگۈ ئەستىن چىقمايدىغان قىلىپ رەسىملىك «ئوقۇتۇش كىتابى» نى شەكىللەندۈرۈپ چىقىش ئىكەن. شۇ سەۋەبتىن ئەنە شۇ «مىڭئۆي» بىنا قىلىنغان ئىمىش.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

«چىش يۇۋۇش» توغرىسىدا

بىر كۈنى لوقمان ھەكىم سەپەر ئۈسـتىدە بىر دالادا خالى جايغا ھاجەتكە مېڭىپتۇ. ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن بىرىنىڭ چىشى قاتتىق ئاغرىپ كېتىپتۇ. شاگىرت بالا ۋايـداتلاپ تۇرۇپ چىشىنىڭ قاتتىق ئاغرىۋاتقانلىقىنى، بۇنى قانداق داۋالىغىلى بولىدىغانلىقىنى كەينى-كەينىدىن ئۇستازى لوقمان ھەكىمدىن سورىغىلى تۇرۇپتۇ. ئادەتتە ھاجەتتە ئولتۇرغاندا ئېغىز-بۇرۇننى چىڭ ئېتىپ، سۆز قىلماي ئولتۇرۇش كېرەك-تە. لوقمان ھەكىم ئالدىدا تۇرغان بىر تۇپ بۇيىنى يۇلۇپ شاگىرتىنىڭ ئالدىغا تاشلاپ، ئۇنى بىردەم جىم تۇرۇشقا ئىشارەت قىپتۇ. ئەمما شاگىرت بۇ ئىشارەتنى چىش داۋالاشنىڭ ئۇسۇلى دەپ چۈشىنىپ، قايتىپ بېرىپلا بىر تال ئامبۇرنى ئېلىپ ئاغرىغان چىشىنى يۇلۇپ تاشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى شاگىرت چىش ئاغرىقىنىڭ ئازابىدىن قۇتۇلۇپتۇ. بۇنى كېيىنچە ئۆزىنىڭ تىنىبابەتچىلىك ئەمەلىيىتىدە قوللىنىپ ئۇنى كېيىنكى لەرگىمۇ ئۆگىتىپتۇ. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئاغرىغان چىشنى يۇلۇپ داۋالاش ئۇسۇلى ئومۇملاشقان ئىكەن.

لوقمان ھەكىمنىڭ يېڭى بىر رېتسېپ تۇزۇشى

لوقمان ھەكىمنىڭ ئوغلى تۇڭمەنگە ئۇن تارتقىلى كېتىۋېتىپ يېرىم يولدا تاغىرى ئۆرۈلۈپ چۈشۈپتۇ. بالا كىچىك بولغانلىقتىن تاغارنى ئېشەككە ئارتالماي تۇرسا يولدىن بىر ئادەم ئۆتۈپتۇ. لوقمان ھەكىمنىڭ ئوغلى ئۇ ئادەمنى يارەمگە چاقىرىپتۇ. لېكىن يولۇچى ئۆزىنىڭ ئالدىراشلىقىنى ئېيتىپ، مېڭىشقا تەمشەلگەن ئىكەن بالا:

— مەن لوقمان ھەكىمنىڭ ئوغلى بولىمەن. ناۋادا كېسەل بولۇپ قالسىڭىز ئاتامنىڭ ئالدىغا بېرىشتىن خىجالەت بولامسىز؟ — دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان يولۇچى:

— ھەي بالا، مەن بەكمۇ ئالدىراش. بولمىسا ساڭا يارەم قىلغان بولاتتىم. لېكىن، شۇنى بىلىپ قويغىنكى، مەن ھەپتەدە كۈجە ①، ئايدا سۈرگە ئىچىمەن. بەلكىم ئاتاڭنىڭ ئالدىغا ئۆمۈر بويى بارماسلىقىم مۇمكىن، — دەپ كېتىپ قاپتۇ. بالا ئۆيىگە قايتىپ بارغىنىدا بۇ گەپنى ئاتىسى لوقمان ھەكىمگە ئەينەن سۆزلەپ بېرىپتۇ. لوقمان ھەكىم يولۇچىنىڭ گېپىنى خېلى ئۇزاقتىچە ئويلاپ، مۇھاكىمە قىلىپ، ئاخىرى شۇ ئاساستا يېڭى بىر رېتسېپ تەييارلاپ قالدۇرغان ئىكەن.

① كۈجە — ئۇيغۇرلارنىڭ تاماق تۈرلىرىنىڭ بىرى. بۇ تاماق بۇغداي، قوشۇمچە پۇرچاق، نوقۇت، تۇرۇپنىڭ قۇرۇتۇلغان كۆكى، گۆش-ماي ... قاتارلىق خۇرۇچلار بىلەن تەييارلىنىدىغان شورپا خىلىدىكى تائام. يەرلىك خەلقىلەر بۇنى كۆپىنچە قىش ۋە ئەتىيازدا ئىتتىپ يەيدۇ. قۇرۇق ئىسسىقنى ھەيدەيدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

«قارا مۇخچا» دېگەن نام توغرىسىدا

بۇنىڭدىن ئۇچ - تۆت يۈز يىل ئىلگىرى بۇ يەردە بىر بۇلاق بولغانىكەن. بۇلاقنىڭ يېنىدا بىر تۇپ دەرەخ بولۇپ، بۇ دەرەخ ھەم ئېگىز، ھەم يوغان بولغاچقا غەربتە لەنگەر①، شەرقتە بۇلۇڭتوغراق② ھەتتا شىمالدا باغداش③ تاغلىرىنىڭ ئۇستىگە چىقىپ قارىسا، يىراقتىن خۇددى قارا مۇخقا ئوخشاش قاپقارا كۆرۈنۈپ تۇرىدىكەن. شۇڭا كىشىلەر بۇ دەرەخنى «قارا مۇخ» قا ئوخشىتىپ بۇ كەنتكە «قارا مۇخچا» دەپ نام بېرىشكەن ئىكەن④.

«بوغاز» ⑤ دېگەن يەر نامىنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا

شىنجاڭدا ئىسلام دىنى يېڭىدىن تارقىلىۋاتقان مەزگىللەردە 20 - 30 نەپەر دىن تارقاتقۇچى قۇمۇلغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇلارنىڭ ئاش تامىقىنى ئېتىش، كىر قاتلىرىنى يۇيۇش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىش ئۈچۈن بىر ئايالمۇ بىرگە ماڭغان ئىكەن، سەپەر ئۇستىدە بىرسى: «بىزنىڭ ئارىمىزدا بىرلا ئايال بار. ئايال كىشى دېگەن ئاجىز. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىرەرسىمىزنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ، ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويساق ئۇ ھامىلدار بولۇپ قالسا بىزنىڭ سەپىرىمىزگە پۇتلىكاشاك بولسا قانداقمۇ قىلارمىز» دەپ ئويلاپتۇ. ئۇلار بىر قونالغۇغا كېلىپ قونۇپتۇ. ئەتىسى ئورنىدىن تۇرسا ھېلىقى ئەر كىشىنىڭ قورسىقى يوغىناپ قاپتۇ. بۇنىڭدىن ھەم ھەيران بولغان، ھەم قورقۇپ كەتكەن ھېلىقى ئادەم ئۆز باشلىقىغا بولغان ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان باشلىق غەزەپ بىلەن: — پاختىنىڭ ئارىسىدا چوغنى ساقلىغان تەقدىرىم، بۇ بىر ئاجىز بەندىسىنى بىزدىن ساقلىيالمامدىكەن؟ نىيىتىنىڭ يامان بولغاچقا تەقدىرى سېنى جازالاپتۇ، بۇنى ئۆزۈڭدىن كۆر! — دەپتۇ. بۇ ئاجايىپ ۋەقە تېزلا بۇ قونالغۇغا پۇر كېتىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان كىشىلەر تەقدىرنىڭ كارامىتىگە ھەيران قېلىشىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن كىشىلەر بۇ قونالغۇنى «بوغاز مەھەللىسى»، «بوغاز يېزىسى» دەپ ئاتىشىپتۇ

ئېيتىپ بەرگۈچىلەر: ھىدايىي سەمەت، ھەبىبۇللا توختى، ئاۋۇت ئاكا، مەھەممەت شانىياز، ئەخمەت ھۈسەين، قەيۇم بوۋا، مىجىت ھەبىبۇللا، مەرىيەمخان قايىت، سىتى ئابدۇللا، ھەمدۇللا روزى.

توپلاپ رەتلىگۈچى: ئىسمائىل تۆمۈر

---

① ② ③ قۇمۇل رايونىدىكى جاي ناملىرى.
④ بۇ رىۋايەت «قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 1987 - يىل 3 - سانىدىن ئېلىندى.
⑤ بۇ رىۋايەت «قۇمۇل ئەدەبىياتى» ژۇرنىلى 1987 - يىل 2 - سانىدىن ئېلىندى.